"ज्ञान विज्ञान आणि सुसंस्कार आणि यासाठी शिक्षणप्रसार"

-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापुजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे ,

विवेकानंद कॉलेज ,कोल्हापूर (अधिकारप्रदत्त स्वायत्त)

इतिहास विभाग

सूचना

दि.१९ /११ /२०२३

विवेकानंद कॉलेजच्या बी.ए. भाग I वर्गातील VSC च्या सर्व विद्यार्थी विद्यार्थीनीना सूचित करण्यात येते की, बुधवार दि. २२ /११ /२०२३ रोजी सकाळी ठीक १०.०० वा. रूम नं. २४ मध्ये प्रा. अश्विनी खवळे यांनी **'वस्तुसंग्रहालयांचा अभ्यास'** या विषयावर सरप्राईज टेस्टचे आयोजन केले आहे तरी सर्व विद्यार्थ्यांनी तयारीनिशी उपस्थित राहावे.सदरची टेस्टसाठी सर्व विद्यार्थ्यांची उपस्थिती अनिवार्य आहे याची कृपया सर्वांनी नोंद घ्यावी .

प्रा.अश्विनी खवळे

डॉ. एस. आर. कट्टीमनी
विभाग प्रमुख
इतिहास विभाग,
विवेकानंद कॉलेज कोल्हापूर.
(अधिकारप्रदत्त स्वायत्त)

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

"ज्ञान विज्ञान आणि सुसंस्कार आणि यासाठी शिक्षणप्रसार"

-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापुजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे ,

विवेकानंद कॉलेज ,कोल्हापूर (अधिकारप्रदत्त स्वायत्त)

इतिहास विभाग

प्रश्नपत्रिका दि : २२ /११ /२०२३

बी. ए. भाग – I

सेमिस्टर – III पेपर क्रमांक -

विषय – "वस्तुसंग्रहालयांचा अभ्यास "

प्रकरण १ – वस्तुसंग्रहालयांची ओळख

सरप्राईज टेस्ट वेळ – सकाळी १०.०० ते १०.४५ वा.

प्रश्न – वस्तुसंग्रहालयाची व्याख्या सांगून त्याचे प्रकार लिहा. (गुण 10)

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

"ज्ञान विज्ञान आणि सुसंस्कार आणि यासाठी शिक्षणप्रसार"
-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापुजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे ,

विवेकानंद कॉलेज ,कोल्हापूर (अधिकारप्रदत्त स्वायत्त)

इतिहास विभाग

****

" सरप्राईज टेस्टचा " – अहवाल

दि : २३ /११ /२०२३

महाविद्यालयाच्या बी.ए. भाग I वर्गातील VSC च्याविषयाच्या विद्यार्थ्यांची बुधवार दि. २२ /११ /२०२३ रोजी सरप्राईज टेस्ट घेण्यात आली होती. यावेळी १५ विद्यार्थी उपस्थित होते. सरप्राईज टेस्टमुळे विद्यार्थ्यांची परीक्षेसाठी लागणारी आवश्यक तयारी होण्यास मदत झाली. व परीक्षेबाबत वाटणारी भीती कमी झाली व विद्यार्थ्यांमधील आत्मविश्वास वाढला तसेच विद्यार्थ्यांमध्ये विषयाबद्दल गोडी निर्माण होण्यास मदत मिळाली तसेच विद्यार्थ्यांना प्रश्न कसे सोडवावेत याबद्दल मार्गदर्शन करण्यात आले तसेच त्यांना अभ्यासाबद्दल प्रेरित करण्यात आले.

प्रा.अश्विनी खवळे

डॉ. एस. आर. कट्टीमनी
विभाग प्रमुख
इतिहास विभाग,
विवेकानंद कॉलेज कोल्हापूर.
(अधिकारप्रदत्त स्वायत्त)

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

"ज्ञान विज्ञान आणि सुसंस्कार आणि यासाठी शिक्षणप्रसार"
-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापुजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेचे ,

विवेकानंद कॉलेज ,कोल्हापूर (अधिकारप्रदत्त स्वायत्त)

इतिहास विभाग

****

गुणपत्रक / मार्कलिस्ट दि : 23/ 11 / 2023

वर्ग – बी.ए. I सेमिस्टर I

पेपर क्र. VSC टेस्ट सरप्राईज टेस्ट

प्रकरणाचे नाव - वस्तुसंग्रहालयाचा अभ्यास एकूण गुण 10

अ.क्र.	रोल नंबर	मिळालेले मार्क्स	अ.क्र.	रोल नंबर	मिळालेले मार्क्स
1.	4311	09	11.		
2.	4041	10	12.		
3.	4148	10	13.		
4.	4293	09	14.		
5.	4082	10	15.		
6.	4318	09	16.		
7.	4079	08	17.		
8.	4290	09	18.		
9.			19.		
10.			20.		

Bkhavle
विषय शिक्षक स्वाक्षरी

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

।। ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ।।
– शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

26526

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor: [signature]

Suppliment No. :

Roll No. : 4148

Class : BA - I

10/10

Subject : वस्तुसंग्रहालय

Test / Tutorial No. :

Div. :

प्रश्न वस्तूसंग्रहालयाची व्याख्या सांगून त्याचे प्रकार लिहा.

- **प्रस्तावना**

लोकरंजनाप्रमाणेच, लोकप्रशिक्षण ही वस्तुसंग्रहालयाची जबाबदारी झाल्याने वस्तुसंग्रहालयाची व्याप्ती प्रचंड प्रमाणावर वाढलेली दिसून येते. याचा प्रत्यक्ष परिणाम म्हणजे वस्तुसंग्रहालयाचे विविध प्रकार होय. अशा वस्तुसंग्रहालयांच्या विविध प्रकारांवरूनच आपल्याला वस्तुंसंग्रहालयाची व्याप्ती कळून येते. सर्वसाधारणतः जगात वस्तुसंग्रहालयाचे तीन निकषांवर विभागलेली दिसून येतात. कलात्मक, ऐतिहासिक आणि शास्त्रीय या निकषांवरच वस्तुसंग्रहालयाचे प्रकार पडतात.

- **अर्थ व व्याख्या**

वस्तुसंग्रहालयात सांस्कृतिक मुल्ये, कलात्मक वस्तू, ऐतिहासिक, शास्त्रीय व तांत्रिक वस्तू यांचे प्रदर्शन केले जाते. श्री.म. केतकर यांच्या मतानुसार, " वस्तुसंग्रहालय म्हणजे मानवी जीवनाच्या भूतकाळातील व्यवहारासंबंधिच्या वस्तूंचे शास्त्रीय संग्रहण, वर्गीकरण व संरक्षण करणारी संस्था होय. जी मनोरंजन व ज्ञान या साधनांनी मानवी प्रगतीच्या कक्षा रुंदावण्यास मदत करते."

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

• युनोस्कोची व्याख्या
"वस्तुसंग्रहालय म्हणजे कलात्मक, ऐतिहासिक, शास्त्रीय व तंत्रज्ञानाविषयक वस्तूंचा संचय करून आनंद देणारी संस्था होय.

• जॉन एम. ए. थॉमसन
वस्तुसंग्रहालय सामाजिक बांधीलकी अधोरेखित करून 'आम जनतेला सदैव खुली असलेली व जनतेसाठी सेवेसाठी आणि विकासासाठी जी केवळ नफा मिळवण्यासाठी उभारलेली नाही अशी कायमस्वरूपी संस्था म्हणजे 'वस्तुसंग्रहालय' अशी व्याख्या केली आहे.

• मारखम
मारखम यांच्या मतानुसार, 'वस्तुसंग्रहालय ही समाजाला सेवा देणारी संस्था असून, या सेवांमध्ये वस्तूंची जमवाजमव, त्यांचा अन्वार्थ लावणे आणि शैक्षणिक सेवा पुरवणे अशांचा समावेश होतो.' म्हणजेच वस्तुसंग्रहालयामध्ये वस्तूंना बोलक्या करणे किंवा अन्वार्थ लावणे ही एक जबाबदारी निर्माण झाली.

• बाळासाहेब खेर
पूर्वी वस्तुसंग्रहालय म्हणजे प्राचीन अवशेष राखून ठेवणारी व ज्यामध्ये विद्वानांना शास्त्रज्ञांचा रस आहे व त्या वस्तूंची मांडणी शास्त्रीय पध्दतीने झाली आहे. अशी वास्तू होती; परंतु आधुनिक वस्तुसंग्रहालय म्हणजे शिक्षण देणारी अशी एक संस्था आहे. वस्तुसंग्रहालय म्हणजे विद्यापीठच होय. ज्याच्यामार्फत विद्यादानाचे कार्य केले जाते.

• भारतीय संस्कृती कोश
"नानाविध वस्तूंचा संग्रह जीथे व्यवस्थितपणे ठेवलेला असतो अशा स्थानाला वस्तुसंग्रहालय असे म्हणतात.
थोडक्यात, वस्तुसंग्रहालयाची काही ठळक लक्षणे आपल्याला सांगता येतील.
१. वस्तुसंग्रहालय ही फायदा-तोटा न करणारी संस्था

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

२. कायमस्वरुपी व खुली अशी संस्था असते.
३. येथे संस्कृती व प्रकृतीच्या संदर्भातील दृश्य तसेच प्रतिकात्मक स्वरूपाच्या वस्तूंचा संग्रह करणे.
४. वस्तुसंग्रहालयातील वस्तूंचे जतन आणि प्रदर्शन केले जाते.
५. या वस्तुसंग्रहालयातील वस्तूंमधून संशोधन केले जाते.
६. वस्तुसंग्रहालयाचा मुख्य हेतू या संस्थेला भेट देणाऱ्यांचे मनोरंजन करावे, त्याला माहिती द्यावी तसेच त्यांचे प्रबोधनही व्हावे हा असतो.
७. यामुळे एकंदर समाजाचे हित जोपासले जाऊन तिचा विकास होत असतो

- वस्तुसंग्रहालयांचे प्रकार

① ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालय

मानवी जीवनाला हजारो वर्षांपासूनचा इतिहास आहे. प्राचीन काळाप्रमाणेच मध्ययुगीन कालखंड, आधुनिक कालखंड, या काळातील माहिती उत्खननाद्वारे इतिहास संशोधनाला प्राप्त झाली आहे. महाराष्ट्रात व भारतातील इतरही ठिकाणी मध्ययुगीन व मराठा कालखंडातील घटनांचा मागोवा घेण्यासाठी उत्खनन चालू आहे. अशा ठिकाणी सापडलेल्या मानवी जीवनाशी संबंधातील वस्तूंचे संकलन करून ठेवण्यासाठी वेगवेगळ्या महत्त्वाचे ठरतात. तसेच काही ऐतिहासिक महत्त्वाच्या व्यक्तींच्या स्मरणार्थ अथवा वर्तमानकालिन थोर व्यक्तींच्या खाजगी वस्तूंची वस्तूसंग्रहालये उभारलेली असतात. अशांना व्यक्तिविषयक वस्तू / संग्रहालये म्हणता येईल.

② कला वस्तुसंग्रहालय

प्राचीन काळापासून ते मध्ययुगीन काळापर्यंत राज्य करणाऱ्या सत्ताधीशांनी आपल्या काळात मुर्तीकला, शिल्पकला व चित्रकलेचा विकास केलेला दिसून येतो. कलेच्या क्षेत्रातील काही उदाहरणे पाहिल्यास असामान्य स्वरूपाची प्रगती केल्याचे जाणवते. उदा. मथुरा, अजिंठा, नाशिक, बडोदा, नालंदा, अशा अनेक ठिकाणी कलेचे जे प्राचीन अवशेष प्राप्त झालेले आहेत ते संग्रहालयात संकलन करून ठेवलेले आहेत. या वस्तूंच्या आधारे कलेच्या इतिहासात भारतीय लोकांनी केलेल्या कला- कौशल्याची माहिती मिळणे शक्य झाले आहे. कला वस्तुसंग्रहालयामध्ये भारतामधील नॅशनल गॅलरी ऑफ मॉडर्न आर्ट, दिल्ली,

ESTD JUNE 1964
Scanned with OKEN Scanner

आशुतोष म्युझियम ऑफ इंडियन आर्ट, कोलकत्ता यांचा उल्लेख करावा लागेल

③. शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालय

शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालयामध्ये Museum of Natural History, Museum of Exact / applied Science, Technological Museum अशा प्रकारच्या वस्तु संग्रहालयाच्या समावेश होतो. निसर्ग इतिहास वस्तुसंग्रहालयातून मानव या व पर्यावरणाच्या ऐतिहासिक विकास अशा प्रकारे दाखविला जातो की, ज्यायोगे प्रेक्षकांमध्ये आपल्या पर्यावरणाबाबत उत्सुकता निर्माण होईल तसेच त्यांच्यात मानव पर्यावरणाच्या सहसंबंधाचे आकलन करून घेण्याबद्दल जागृती निर्माण होईल आणि त्यांच्या मनात पर्यावरणाच्या संवर्धनाबाबत आस्था निर्माण होईल. यामध्ये आपले पर्यावरणातील विविधता, आपण व पर्यावरण संबंध. पर्यावरणासमोरील प्रश्न याबाबत माहिती दिली जाते. थोडक्यात यातून 'संस्कृती व प्रकृती' यांचा सहसंबंध अभ्यासला जातो.

④ मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालय

अलीकडे मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालयांचीही निर्मिती होऊ लागलेली आहे. यामध्ये आदिवासी जमातींच्या संस्कृतीचे प्रदर्शन घडविणाऱ्या वस्तू व स्थापत्य प्रकारांच्या समावेश केला जातो. जसे त्यांची घरे, दैनंदिन वापराच्या वस्तू, उपजीविकेची साधने, पारंपारिक ज्ञानाची साधने, कला प्रकार, वाद्ये, उत्सवातील साधने, देव देवक मुखवटे, शस्त्रास्त्रे इत्यादी. यामधून आपल्याला आदिवासी संस्कृतीचे आणि तिच्या विश्वासे, तिच्या ऐतिहासिक व मानसिक नैसर्गिक पर्यावरणीय चौकटीमधून समग्र व व्यापक आकलन होण्यास मदत मिळते. उदा. पुणे विद्यापीठ येथील मानवशास्त्रीय संग्रहालय, पुणे [illegible] येथील इंदिरा गांधी मानव संग्रहालय.

VEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

⑤ ग्रामीण वस्तुसंग्रहालय

ही वस्तुसंग्रहालये ग्रामीण भागातच निर्माण केली जातात. ही एकतर गावामध्येच स्थिर असतात अथवा फिरत्या स्वरूपातील असतात. त्याचप्रमाणे काही प्रासंगिक स्वरूपाची मेळाव्यासारखीसुद्धा असतात. यामध्ये स्थानिक लोकांच्या गरजा विचारात घेऊन त्यांच्यासाठी उपयुक्त असणाऱ्या आधुनिक शोधांचे, वैज्ञानिक प्रगतीचे प्रदर्शन करून त्यांचे प्रबोधन केले जाते.

Scanned with OKEN Scanner

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥
- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

14815

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor

Suppliment No. :

Roll No. :

Class :

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

उदा. जंगल संवर्धन, रेशीम उत्पादन, मधुमक्षिका पालन बागकाम इत्यादी. त्याचबरोबर अशा वस्तुसंग्रहालयामधून स्थानिक वस्तूंचाही समावेश केला जातो.

⑥ बाल वस्तुसंग्रहालय

ज्या स्वरूपाच्या वस्तुसंग्रहालयातून अशा प्रकारच्या वस्तु प्रदर्शित केल्या जातात किंवा विविध कार्यक्रम राबविले जातात, की ज्यामुळे मुलांना एक अनौपचारिक शिक्षण मिळून जाते. अशांना 'बाल वस्तुसंग्रहालय' असे म्हणतात. यामध्ये मुलांना वस्तुसंग्रह 'हाताळायला' दिला जातो. १८९९ मध्ये स्थापन झालेले 'ब्रुकलिन चिल्ड्रन्स म्युझियम' हे जगातील पहिले बाल वस्तुसंग्रहालय होय. अमेरिकेतून जगभर या बाल वस्तुसंग्रहालयाच्या संकल्पनेचा वेगात प्रसार झाला. यासाठी १९६२ मध्ये 'असोसिएशन ऑफ चिल्ड्रन्स म्युझियम' ही संस्था आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्थापन झालेली आहे. भारतामधील बालभवन, नवी दिल्ली हे एक महत्त्वाचे बाल वस्तुसंग्रहालय आहे.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

⑦ बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालये

बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालयामध्ये विविध आवडीनुसार वस्तुचे प्रदर्शन केलेले असते. यामध्ये वस्तूंचा गोंधळ होऊ नये म्हणून अशा विविध वस्तूंचे व्यवस्थित वर्गीकरण करून विविध निकषांखाली

Scanned with OKEN Scanner

विथिका (Galleries) निर्माण करून अशांचे प्रदर्शन केले जाते. अर्थातच या सर्व वस्तू ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यातून मांडलेल्या असल्याने यांच्या विकासांचा आपल्याला बोध होत असतो. बहुतेक प्रादेशिक व राष्ट्रीय समुहाची वस्तुसंग्रहालये यामध्ये मोडतात. जसे नॅशनल म्युझियम नवी दिल्ली, इंडियन म्युझियम कोलकत्ता, सालारजंग म्युझियम हैद्राबाद, छत्रपती शिवाजी महाराज म्युझियम मुंबई, राजा केळकर वस्तुसंग्रहालय पुणे आणि सर्व राज्य पुरातत्त्वीय खात्याच्या नियंत्रणाखाली असणारी राज्य वस्तुसंग्रहालय होय.

10/10

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

9/10

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥
– शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

14839

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor: [signature]

Suppliment No. :
Roll No. : 4311
Class : BA - I

Subject :
Test / Tutorial No. :
Div. :

1]

1) वस्तुसंग्रहालयाची व्याख्या सांगून त्याचे प्रकार लिहा.

• प्रस्तावना :- लोकारज्ञानाप्रमाणेच लोक प्रशिक्षण हि वस्तुसंग्रहालयाची जबाबदारी झाल्याने वस्तुसंग्रहालयाची व्याप्ती प्रचंड प्रमाणावर वाढलेली वस्तुसंग्रहालयाचे विविध प्रकारावरून आपल्याला सर्व साधारणता जगात वस्तुसंग्रहालये तीन निकषा वर विविध प्रकारावरून येतात तीन निकषावर विभागलेली दिसून येतात. कलात्मक ऐतिहासिक दिसून शास्त्रीय निकषावरच वस्तु संग्रहायलयाचे प्रकार पडतात.

• वस्तुसंग्रहालयाचे प्रकार.

1) ऐतिहासीक वस्तुसंग्रहालय.
2) कला वस्तुसंग्रहालय
3) शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालय
4) मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालय
5) बाल वस्तुसंग्रहालय
6) ग्रामीण वस्तुसंग्रहालय
7) बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालय

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

1 ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालय :—
मानवी जीवनाला हजारो वर्षांपासूनच कालखंड आदुनिक कालखंड या काळातील माहिती उत्खननाद्वारे इतिहास संशोधकाला प्राप्त झालेली आहे. महाराष्ट्रात व मराठा भारतातील इतरही ठिकाणी मध्ययुगीन व मराठा कालखंडातील घटनांचा मागोवा घेण्यासाठी उत्खनन चालू आहे. अशा ठिकाणी सापडलेल्या मानवी जीवनाशी संबधातील वस्तुचे संकलन करून ठेवण्यासाठी वेगवेगळ्या कालखंडाशी संबंधित असलेली अशी संग्रहालयाची वस्तुचे जतन करून ठेवण्यासाठी महत्त्वाचे ठरतात तसेच काही ऐतिहासिक महत्त्वाच्या व्यक्तिच्या खाजगी वस्तूची संग्रहालयाचे उभारलेली असतात अशांना व्यक्तीविषयक संग्रहालये म्हणता येतील.

2) कला वस्तुसंग्रहालय :—
प्राचीन काळापासून ते मध्ययुगीन काळापर्यंत राज्यकारणाऱ्या सत्ताधिशांनी चित्रकला विकास आपल्या काळात मूर्तिकला शिल्पकला व चित्रकला विकास केलेल दिसून येतो. कलेच्या क्षेत्रातील काही उदाहरणे.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

उदा. मथुरा, अजिंठा, नाशिक, बडोदा, नालंदा, अशा अनेक ठिकाणी कलेचे जे प्राचिन अवशेश प्राप्त झाले आहेत. ते संग्रहालयात संकलन करून ठेवण्यात आलेले आहेत या वस्तूंच्या आधारे कलेच्या क्षेत्रामध्ये भारतीय लोकांनी केलेल्या कला कैशाल्याची माहिती मिळते भरता मधील नॅशनल गॅलरी ऑफ मॉडर्न आर्ट दिल्ली आशुतोष म्युझियम ऑफ इंडियन आर्ट कोलकत्ता यांचा उल्लेख करावा लागेल.

3 शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालय :-

शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालयामध्ये Museum of Natural Histroy museum of exactiaffid technological museum.

अशा प्रकारच्या वस्तू संग्रहालयातून समावेश होतो. निसर्ग इतिहास वस्तू संग्रहालयातून व पर्यावरणाच्या क्रमिक विकास अशा प्रकारे दाखविला जातो की, ज्या रोगे प्रेक्षकामध्ये आपल्या पर्यावरणाच्या सहसंबधाचे आकलन करून मनात पर्यावरणाच्या संवर्धनाबाबत आस्था निर्माण होईल यामध्ये आपल्या पर्यावरणासमोरिल प्रश्न याबाबत माहिती दिली जाते. थोडक्यात यातून संस्कृतीव प्रकृती यांची सहसंबध अभ्यासला जातो.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

४ मानवशास्त्रीविषयक वस्तुसंग्रहालय :-
अलिकडे मानवशास्त्रविषयक
वस्तूसंग्रहालयाची हि निर्मिती होऊ लागलेली आहे. स्थापत्य प्रकारांच्या यामध्ये आदिवासी जमान्यान्चावस्तू समावेश केल्या जाते. असे त्यांचे घरे दैनंदिन वापराच्या वस्तू उपजिविकेची साधने पारंपारिक जाजाची साधने कला प्रकार, वाद्य, उत्सवातील साधने देवक मुखवटे इत्यादी यामध्ये आपल्याला आदिवासी संस्कृतीचे आणि त्यांच्या विश्वाचे त्यांच्या ऐतिहासिक व मानसीक नैसर्गिक पर्यावरणीच्या चौकटीमधून समग्र व व्यापक आकलन होण्यास मदत मिळते. उदा. पुणे विद्यापीठ येथील मानवशास्त्रीय संग्रहालय, पुणे,
विद्यापीठ येथील मानवशास्त्रीयविषय संग्रहालय पुणे,
भोपाळ येथील इंदिरा गांधी मानव संग्रहलय.

5) ग्रामीण वस्तुसंग्रहलय :-
हि वस्तुसंग्रहलये ग्रामीण भागातच निर्माण केली जाते हि एक तर गावामध्ये स्थिर असतात अथवा फिरत्या प्रसंगिक स्वरूपाची मिळण्यासारखी सुद्धा असतात यामध्ये स्थानिक लोकांच्या गरज्जा विचारात घेऊन त्यांच्या साठी उपयुक्त असणाऱ्या आधुनिक शोधाचे, वैज्ञानिक प्रगतीचे प्रदर्शन करून त्यांचे प्रबोधन केले जाते.

9/10

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

नाव : कु. अक्षता लक्ष्मण दळवाई

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥
– शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

49443

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor: [signature]

Suppliment No. :

Roll No. : 4041

Class :

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

10/10

वस्तुसंग्रहालयाची व्याख्या सांगून त्याचे प्रकार लिहा.

- प्रस्तावना :

लोकरंजनाप्रमाणेच, लोकप्रशिक्षण ही वस्तुसंग्रहालयाची जबाबदारी आल्याने वस्तुसंग्रहालयाची व्याप्ती प्रचंड प्रमाणावर वाढलेली दिसून येते. याचा प्रत्यक्ष परिणाम म्हणजे वस्तुसंग्रहालयाचे विविध प्रकार होय. अशा वस्तुसंग्रहालयाच्या व्याप्ती करून येते सर्वसाधारणतः जगात वस्तुसंग्रहालयाचे तीन निकषांवर विभागलेली दिसून येतात कलात्मक, ऐतिहासिक आणि शास्त्रीय या निकषांवरून वस्तुसंग्रहालय याचे प्रकार पडतात.

- अर्थ व व्याख्या :

वस्तुसंग्रहालयात सांस्कृतिक मुल्ये, कलात्मक वस्तु ऐतिहासिक शास्त्रीय व तांत्रिक वस्तु यांचे प्रदर्शन केले जाते
श. म. केतकर यांच्या मतानुसार, "वस्तुसंग्रहालय म्हणजे मानवी जीवनाच्या भुतकाळातील व्यवहारासंबंधिच्या वस्तुंचे शास्त्रीय संग्रहण, वर्गीकरण व संरक्षण करणारी संस्था होय. जी मनोरंजन व ज्ञान या साधनांनी, मानवी प्रगतीच्या कक्षा रूंदावण्यास मदत करते."

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

• युनेस्कोची व्याख्या :
" वस्तुसंग्रहालय म्हणजे कलात्मक, ऐतिहासिक, शास्त्रीय व तंत्रज्ञानविषयक वस्तुंचा संग्रह करून आनंद देणारी संस्था होय.

• जॉन. एम. ए. थॉमसन :
वस्तुसंग्रहालय सामाजिक बांधीलकी अधोरेखित करून ' आम जनतेला सदैव खुली असलेली व जनतेसाठी सेवेसाठी आणि विकासासाठी जी केवळ नफा मिळवण्यासाठी उभारलेली नाही अशी कायमस्वरूपी संस्था म्हणजे ' वस्तुसंग्रहालय ' अशी व्याख्या केली आहे.

• बाळासाहेब खेर :
' पूर्वी वस्तुसंग्रहालय म्हणजे प्राचीन अवशेष राखून ठेवणारी व ज्यामध्ये विद्वानांना शास्त्रांचा रस आहे व त्या वस्तूंची मांडणी शास्त्रीय पद्धतीने झाली आहे. अशी वस्तु होती; परंतु आधुनिक वस्तुसंग्रहालय म्हणजे शिक्षण अशी एक संस्था आहे वस्तुसंग्रहालय म्हणजे विद्यापीठ होय. ज्याच्यामार्फत विद्वानांचे कार्य केले जाते.

• भारतीय संस्कृती कोश :
' नानाविध वस्तुंचा संग्रह जेथे व्यवस्थितपणे ठेवलेला असतो अशा स्थानाला वस्तुसंग्रहालय असे म्हणतात.
थोडक्यात, वस्तुसंग्रहालयाची काही ठळक लक्षणे आपल्याला सांगता येतील.

1) वस्तुसंग्रहालय ही फायदा-तोटा न करणारी संस्था
2) कायमस्वरूपी व खुली अशी संस्था असते
3) येथे संस्कृती व प्रकृतीच्या संदर्भातील दृश्य तसेच प्रतीकात्मक स्वरूपाच्या वस्तुंचा संग्रह करणे.
4) वस्तुसंग्रहालयातील वस्तुंचे जतन आणि प्रदर्शन केले जाते
5) या वस्तुसंग्रहालयातील वस्तुंमधून संशोधन केले जाते
6) वस्तुसंग्रहालयाचा मुख्य हेतु या संस्थेला भेट देणाऱ्यांचे

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

मनोरंजन करावे. त्याला माहिती द्यावी तसेच त्यांचे प्रबोधनही व्हावे हा असतो.

7) यामुळे एकंदर समाजाचे हित जोपासले जाऊन त्याचा विकास होत असतो.

• वस्तुसंग्रहालयाचे प्रकार :

① ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालय :
मानवी जीवनाला हजारो वर्षापासूनचा इतिहास आहे. प्राचीन काळाप्रमाणेच मध्ययुगीन कालखंड, आधुनिक कालखंड या काळातील माहिती उत्खननाद्वारे इतिहास संशोधनाला प्राप्त झाली आहे. महाराष्ट्रात व भारतातील इतरही ठिकाणी मध्ययुगीन व मराठा कालखंडातील घटनांचा मागोवा घेण्यासाठी उत्खनन चालु आहे अशा ठिकाणी सापडलेल्या मानवी जीवनाशी संबंधातील वस्तुंचे संकलन करून ठेवण्यासाठी वेगवेगळ्या महत्वाचे ठरतात. तसेच काही ऐतिहासिक महत्वाच्या व्यक्तींच्या स्मरणार्थ अथवा वर्तमानकालित थोर व्यक्तींच्या खाजगी वस्तुची वस्तुसंग्रहालये उभारलेली असतात. अशांना व्यक्तिविषयक वस्तु / संग्रहालय म्हणता येईल.

② कला वस्तुसंग्रहालय :
प्राचीन काळापासुन ते मध्ययुगीन काळापर्यंत राज्य करणाऱ्या सत्ताधीशांनी आपल्या काळात मुर्तीकला, शिल्पकला व चित्रकलेचा विकास केलेला दिसून येतो कलेच्या क्षेत्रातील काही उदाहरणे पाहिल्यास असामान्य स्वरूपाची प्रगती केल्याचे जाणवते. उदा. मथुरा, अजिंठा, नाशिक, बडोदा, नालंदा अशा अनेक ठिकाणी कलेचे जे प्राचीन अवशेष प्राप्त झालेले आहेत ते संग्रहालयात संकलन करून ठेवलेले आहेत. या वस्तुंच्या आधारे केलेल्या क्षेत्रामध्ये भारतीय लोकांनी केलेल्या कलाकौशल्याची माहिती मिळवणे शक्य झाले आहे. कला वस्तुसंग्रहालया मध्ये भारतामधील नॅशनल गॅलरी ऑफ मॉडर्न आर्ट दिल्ली आशुतोष म्युझियम ऑफ इंडियन आर्ट कोलकत्ता यांचा उल्लेख करावा.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

③ शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालय :
शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालयामध्ये Museum of Natural History, Musem of Exact / applied science, Technolgical Musem अशा प्रकारच्या वस्तु संग्रहालयाच्या समावेश होतो निसर्ग इतिहास वस्तुसंग्रहालयातुन मानव या व पर्यावरणाचा ऐतिहासिक विकास अशा प्रकारे दाखविला जातो की, ज्यायोगे प्रेक्षकांमध्ये आपल्या पर्यावरणाबाबत उत्सुकता निर्माण होईल तसेच त्यातुन मानव पर्यावरणाच्या सहसंबंधाचे आकलन करून घेण्याबद्दल आस्था निर्माण होईल. यामध्ये आपले पर्यावरणातील विविधता, आपण व पर्यावरण संबंध पर्यावरणासमोरील प्रश्न याबाबत माहिती दिली जाते थोडक्यात यातुन 'संस्कृती' व प्रकृती यांचा सहसंबंध अभ्यासला जातो.

④ मानवशास्त्राविषयक वस्तुसंग्रहालय :
अलीकडे मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालयांचीही निर्मिती होऊ लागलेली आहे यामध्ये आदिवासी जमातींच्या संस्कृतीचे प्रदर्शन घडविणाऱ्या वस्तु व स्थापत्य प्रकारांचा समावेश केला जातो जसे त्यांची घरे, दैनंदिन वापराच्या वस्तु उपजीविकेची साधने पारंपारिक ज्ञानाची साधने कला, प्रकार, वाद्ये उत्सावातील साधने, देव देवक मुखवटे, शस्त्रास्त्र त्यांच्या ऐतिहासिक व मानसिक नैसर्गिक पर्यावरणीय चौकटीमधुन समग्र व व्यापक आकलन होण्यास मदत मिळते.
उदा. पुणे विद्यापीठ येथील मानवशास्त्रीय संग्रहालय, पुणे भोपाळ येथील इंदिरा गांधी मानव संग्रहालय.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

⑤ ग्रामीण वस्तुसंग्रहालय :
ही वस्तुसंग्रहालये ग्रामीण भागात निर्माण केली जातात ही एकतर गावामध्येच स्थिर असतात. अथवा फिरत्या स्वरूपातील असतात. त्याचप्रमाणे काही प्रसांगिक स्वरूपाची मेळाव्यासारखी सुद्धा असतात त्यामध्ये स्थानिक लोकांच्या गरजा विचारात घेऊन त्यांच्यासाठी उपयुक्त असणाऱ्या आधुनिक शोधांचे वैज्ञानिक प्रगतीचे प्रदर्शन करून त्यांचे प्रबोधन केले जाते.

Scanned with OKEN Scanner

" ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार "
-शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor	

Suppliment No. :

Roll No. :

Class :

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

उदा. जंगल, संवर्धन, रेशीम उत्पादन, मधुमक्षिका पालन बागकाम इत्यादी त्याचबरोबर, अशा वस्तुसंग्रहालयामधून स्थानिक वस्तूंचाही समावेश केला जातो.

⑥ बाल वस्तुसंग्रहालय :

ज्या स्वरूपाच्या वस्तुसंग्रहालयातून अशा प्रकारच्या वस्तु प्रदर्शित केल्या जातात किंवा विविध कार्यक्रम राबविले जातात, की त्यामुळे मुलांना एक अनौपचारिक शिक्षण मिळून जाते अशांना 'बाल वस्तुसंग्रहालय' असे म्हणतात. यामध्ये मुलांना वस्तु-संग्रह 'हाताळायला' दिला जातो 1899 मध्ये स्थापन झालेले 'ब्रुकलिन चिल्ड्रन्स म्युझियम' हे जगातील पहिले बालवस्तु-संग्रहालय होय. अमेरिकेतून जगभर या बाल वस्तुसंग्रहालया-च्या संकल्पनेचा वेगात प्रसार झाला. यासाठी 1962 मध्ये 'असोसिएशन ऑफ चिल्ड्रन्स म्युझियम' ही संस्था आंतर-राष्ट्रीय स्तरावर स्थापन झालेली आहे. भारतामधील बालभवन, नवी दिल्ली हे एक महत्त्वाचे बाल वस्तु-संग्रहालय आहे.

⑦ बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालय :

बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालयामध्ये विविध आवडीनुसार

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

वस्तुंचे प्रदर्शन केलेले असते. यामध्ये वस्तुंचा गोंधळ होऊ नये म्हणून अशा विविध वस्तुंचे व्यवस्थित वर्गीकरण करून विविध निकषांखाली विथिका (galleries) निर्माण करून आशांचे प्रदर्शन केले जाते अर्थात या सर्व वस्तू ऐतिहासिक परिपेक्ष्यातुन मांडलेल्या असल्याने यांच्या विकासांच्या अभ्यास्याला बोध होत असतो. बहुतक प्रादेशिक व राष्ट्रीय समुहाची वस्तुसंग्रहालये यामध्ये मोडतात जसे नॅशनल म्युझियम नवी दिल्ली, इंडियन म्युझियम कोलकत्ता, सालारजंग म्युझियम हैदराबाद, छ. शिवाजी महाराज म्युझियम मुंबई, राजा केळकर वस्तुसंग्रहालय पुणे आणि सर्व राज्य पुरातत्वीय खात्याच्या नियंत्रणाखाली असणारी राज्य वस्तुसंग्रहालय होय.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR
ESTD JUNE 1964
Empowered Autonomous

Scanned with OKEN Scanner

नाव - सायली पोपट वडकर

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥
- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

14850

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor: [signature]

Suppliment No. :

Roll No. : 4293

Class : B.A.I

9/10

Subject : वस्तुसंग्रहालय VSC

Test / Tutorial No. :

Div. :

वस्तुसंग्रहालयाची व्याख्या सांगून त्याचे प्रकार लिहा.

व्याख्या :

1) वस्तुसंग्रहालयात सांस्कृतिक मूल्ये, कलात्मक वस्तू, ऐतिहासिक, शास्त्रीय व तांत्रिक वस्तू यांचे प्रदर्शन केले जाते. श. म. केतकर यांच्या मतानुसार, "वस्तुसंग्रहालय म्हणजे मानवी जीवनाच्या भूतकाळातील व्यवहारासंबंधीच्या वस्तूंचे शास्त्रीय संग्रहण, वर्गीकरण व संरक्षण करणारी संस्था होय. जी मनोरंजन व ज्ञान या साधनांनी मानवी प्रगतीच्या कक्षा रुंदावण्यास मदत करते."

2) युनोस्कोची व्याख्या : "वस्तुसंग्रहालय म्हणजे कलात्मक, ऐतिहासिक, शास्त्रीय व तंत्रज्ञानविषयक वस्तूंचा संचय करून आनंद देणारी संस्था होय."

3) जॉन एम. ए. थॉमसन : वस्तुसंग्रहालय सामाजिक बांधीलकी अधोरेखित करून 'आम जनतेला सदैव खुली असलेली व जनतेच्या सेवेसाठी आणि विकासासाठी जी केवळ नफा मिळवण्यासाठी उभारलेली नाही अशी कायमस्वरूपी संस्था म्हणजे वस्तुसंग्रहालय' अशी व्याख्या केलेली आहे.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

4) मारखम : मारखम यांच्या मतानुसार, 'वस्तुसंग्रहालय ही समाजाला सेवा देणारी संस्था असून, या सेवांमध्ये वस्तूंची जमवाजमव, त्यांच्या अन्वयार्थ लावणे आणि शैक्षणिक सेवा पुरवणे अशांचा समावेश होतो' म्हणजेच वस्तुसंग्रहालयामध्ये वस्तूंना बोलक्या करणे किंवा अन्वयार्थ लावणे ही एक जबाबदारी निर्माण झाली.

5) बाळासाहेब खेर : 'पूर्वी वस्तुसंग्रहालय म्हणजे प्राचीन अवशेष राखून ठेवणारी व ज्यामध्ये विद्वानांना शास्त्रज्ञानाचा रस आहे व त्या वास्तूची मांडणी शास्त्रीय पध्दतीने झाली आहे, अशी वास्तू होती; परंतु आधुनिक वस्तुसंग्रहालय म्हणजे शिक्षण देणारी अशी एक संस्थाच आहे. वस्तुसंग्रहालय म्हणजे विद्यापीठच होय. ज्याच्यामार्फत विद्यादानाचे कार्य केले जाते.

वस्तुसंग्रहालयांचे प्रकार :-

लोकरंजनाप्रमाणेच, लोकप्रशिक्षण ही वस्तुसंग्रहालयाची जबाबदारी झाल्याने वस्तुसंग्रहालयाची व्याप्ती प्रचंड प्रमाणावर वाढलेली दिसून येते. याचा प्रत्यक्ष परिणाम म्हणजे वस्तुसंग्रहालयाचे विविध प्रकार होय. अशा वस्तुसंग्रहालयांच्या विविध प्रकारांवरूनच आपल्याला वस्तुसंग्रहालयाची व्याप्ती कळून येईल. सर्वसाधारणतः जगात वस्तुसंग्रहालये तीन निकषांवर विभागलेली दिसून येतात. कलात्मक, ऐतिहासिक आणि शास्त्रीय या निकषांवरच वस्तुसंग्रहालयाचे प्रकार पडतात.

1) ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालय
2) कला वस्तुसंग्रहालय
3) शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालय
4) मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालय
5) ग्रामीण वस्तुसंग्रहालय
6) बाल वस्तुसंग्रहालय
7) बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालय

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

1 ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालय :-
मानवी जीवनाला हजारो वर्षांपासूनचा इतिहास आहे. प्राचीन काळाप्रमाणेच मध्ययुगीन कालखंड, आधुनिक कालखंड या काळातील माहिती उत्खननाद्वारे इतिहास संशोधकाला प्राप्त झालेली आहे. महाराष्ट्रात व भारतातील इतरही ठिकाणी मध्ययुगीन व मराठा कालखंडातील घटनांचा मागोवा घेण्यासाठी उत्खनन चालू आहे. अशा ठिकाणी सापडलेल्या मानवी जीवनाशी संबंधांतील वस्तूंचे संकलन करून ठेवण्यासाठी वेगवेगळ्या कालखंडाशी संबंधित असलेली अशी संग्रहालये वस्तूंचे जतन करून ठेवण्यासाठी महत्वाचे ठरतात. तसेच काही ऐतिहासिक महत्वाच्या व्यक्तीच्या स्मरणार्थ अथवा वर्तमानकालीन थोर व्यक्तीच्या खाजगी वस्तूंची वस्तुसंग्रहालये उभारलेली असतात. अशांना व्यक्तीविषयक संग्रहालये म्हणता येईल.

2 कला वस्तुसंग्रहालय :-
प्राचीन काळापासून ते मध्ययुगीन काळापर्यंत राज्य करणाऱ्या सत्ताधीशांनी आपल्या काळात मूर्तिकला, शिल्पकला व चित्रकलेचा विकास केलेला दिसून येतो. कलेच्या क्षेत्रातील काही उदाहरणे पाहिल्यास असामान्य स्वरूपाची प्रगती केल्याचे जाणवते. उदा. मथुरा, अजिंठा, नाशिक, बडोदा, नालंदा अशा अनेक ठिकाणी कलेचे जे प्राचीन अवशेष प्राप्त झालेले आहेत ते संग्रहालयात संकलन करून ठेवण्यात आलेले आहेत. या वस्तूंच्या आधारे कलेच्या क्षेत्रामध्ये भारतीय लोकांनी केलेल्या कला - कौशल्याची माहिती मिळवणे शक्य झालेले आहे. कला वस्तुसंग्रहालयांमध्ये भारतामधील नॅशनल गॅलरी ऑफ मॉडर्न आर्ट, दिल्ली, आशुतोष म्युझियम ऑफ इंडियन आर्ट, कोलकाता यांचा उल्लेख करावा लागेल.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

3 शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालय :

शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालयामध्ये Museum of Natural History, Museum of Exact / applied Science, Technological Museums अशा प्रकारच्या वस्तु संग्रहालयाचा समावेश होतो. निसर्ग इतिहास वस्तुसंग्रहालयातून मानव व पर्यावरणाचा ऐतिहासिक विकास अशा प्रकारे दाखविला जातो की, ज्यायोगे प्रेक्षकांमध्ये आपल्या पर्यावरणाबाबत उत्सुकता निर्माण होईल तसेच त्यांच्यात मानव पर्यावरणाच्या सहसंबंधांचे आकलन करून घेण्याबद्दल जागृती निर्माण होईल आणि त्यांच्या मनात पर्यावरणाच्या संवर्धनाबाबत आस्था निर्माण होईल. यामध्ये आपले पर्यावरणातील विविधता, आपण व पर्यावरण संबंध, पर्यावरणासमोरील प्रश्न याबाबत माहिती दिली जाते. थोडक्यात, यातून 'संस्कृती व प्रकृती' यांचा सहसंबंध अभ्यासला जातो.

4. मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालय :

अलीकडे मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालयांचीही निर्मिती होऊ लागलेली आहे. यामध्ये आदिवासी जमातींच्या संस्कृतीचे प्रदर्शन घडविणाऱ्या वस्तू व स्थापत्य प्रकारांचा समावेश केला जातो. जसे त्यांची घरे, दैनंदिन वापरांच्या वस्तू, उपजीविकेची साधने, पारंपारिक ज्ञानाची साधने, कला प्रकार, वाद्ये, उत्सवातील साधने, देव देवक मुखवटे शस्त्रास्त्रे इत्यादी. यामधून आपल्याला आदिवासी संस्कृतीचे आणि तिच्या विश्वाचे, तिच्या ऐतिहासिक व मानसिक नैसर्गिक पर्यावरणीय चौकटीमधून समग्र व व्यापक आकलन होण्यास मदत मिळते. उदा. पुणे विद्यापीठ येथील मानवशास्त्रीय संग्रहालय, पुणे भोपाळ येथील इंदिरा गांधी मानव संग्रहालय

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

नाव - सायली पोपट वडकर

।। ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ।।
– शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

14851

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor

Suppliment No. :

Subject :

Roll No. :

Test / Tutorial No. :

Class : B.A.I

Div. :

5 ग्रामीण वस्तुसंग्रहालय :

ही वस्तुसंग्रहालये ग्रामीण भागातच निर्माण केली जातात. ही एकतर गावामध्येच स्थिर असतात अथवा फिरत्या स्वरूपातील असतात. त्याचप्रमाणे काही प्रासंगिक स्वरूपाची मेळाव्या सारखीसुद्धा असतात. यामध्ये स्थानिक लोकांच्या गरजा विचारात घेऊन त्यांच्यासाठी उपयुक्त असणाऱ्या आधुनिक शोधांचे, वैज्ञानिक प्रगतीचे प्रदर्शन करून त्यांचे प्रबोधन केले जाते. उदा. जंगल संवर्धन, रेशीम उत्पादन, मधुमक्षिका पालन, बागकाम इत्यादी. त्याचबरोबर अशा वस्तुसंग्रहालयांमधून स्थानिक वस्तूंचाही समावेश केला जातो.

6 बाल वस्तुसंग्रहालय :

ज्या स्वरूपाच्या वस्तुसंग्रहालयातुन अशा प्रकारच्या वस्तू प्रदर्शित केल्या जातात किंवा विविध अशा प्रकारचे कार्यक्रम राबवले जातात, की ज्यामुळे मुलांना एक अनौपचारिक शिक्षण मिळून जाते अशांना 'बाल वस्तुसंग्रहालय' असे म्हणतात.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

6. यामध्ये मुलांना वस्तुसंग्रह 'हाताळायला' दिले जातात. 1899 मध्ये स्थापन झालेल्या 'ब्रुकलिन चिल्ड्रन्स म्युझियम', हे जगातील पहिले बाल वस्तुसंग्रहालय होय. अमेरिकेतून जगभर या बाल वस्तुसंग्रहालयाच्या संकल्पनेचा वेगात प्रसार झाला. यासाठी 1962 मध्ये 'असोसिएशन ऑफ चिल्ड्रन्स म्युझियम' ही संस्था आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्थापन झालेली आहे. भारतामधील बालभवन, नवी दिल्ली हे एक महत्त्वाचे बाल वस्तुसंग्रहालय आहे.

7. बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालये:
बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालयामध्ये विविध आवडीनुसार वस्तूंचे प्रदर्शन केलेले असते. यामध्ये वस्तूंचा गोंधळ होऊ नये म्हणून अशा विविध वस्तूंचे व्यवस्थित वर्गीकरण करून विविध निकषांखाली विथिका (Galleries) निर्माण करून अशांचे प्रदर्शन केले जाते. अर्थातच या सर्व वस्तू ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यातून मांडलेल्या असल्याने त्यांच्या विकासाचा आपल्याला बोध होत असतो. बहुतेक राष्ट्रीय व प्रादेशिक स्वरूपाची वस्तुसंग्रहालये यामध्ये मोडतात. जसे नॅशनल म्युझियम नवी दिल्ली, इंडियन म्युझियम कोलकाता, सालारजंग म्युझियम हैद्राबाद, छत्रपती शिवाजी महाराज म्युझियम मुंबई, राजा केळकर वस्तुसंग्रहालय पुणे आणि सर्व राज्य पुरातत्वीय खात्याच्या नियंत्रणाखाली असणारी राज्य वस्तुसंग्रहालये होय.

9/10

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

नाव - राधिका शशिकांत जाधव.

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥
- शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

14849

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor: [signature]

10/10

Suppliment No. :

Subject : VSC वस्तुसंग्रहालयशास्त्र

Roll No.: 4082

Test / Tutorial No. :

Class BA-I

Div. :

प्रश्न वस्तुसंग्रहालयाची व्याख्या सांगुन त्याचे प्रकार लिहा.

→ वस्तुसंग्रहालयात सांस्कृतिक मुल्ये, कलात्मक वस्तु ऐतिहासिक, शास्त्रीय व तांत्रिक वस्तु यांचे प्रदर्शन केले जाते. श. म. केतकर यांच्या मतानुसार, "वस्तु-संग्रहालय म्हणजे मानवी जीवनाच्या भुतकाळातील व्यवहारासंबंधीच्या वस्तुंचे शास्त्रीय संग्रहण, वर्गिकरण व संरक्षण करणारी संस्था होय. जी मनोरंजन व ज्ञान या साधनांनी मानवी प्रगतीच्या कक्षा रुंदाव-ण्यास मदत करते".

* वस्तुसंग्रहालयाचे प्रकार पुढील मुद्द्यांच्या आधारे स्पष्ट करण्यात येतील →

1) ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालय →
मानवी जीवनाला हजारो वर्षांपासुनचा इतिहास आहे प्राचीन काळाप्रमाणेच मध्ययुगीन कालखंड, आधुनिक कालखंड या काळातील माहिती उत्खननाद्वारे इतिहास संशोधकाला प्राप्त झालेली आहे. महाराष्ट्रात व भारतातील इतरही ठिकाणी मध्ययुगीन व मराठा कालखंडातील घटनांचा मागोवा घेण्यासाठी उत्खनन

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

चालू आहे. अशा ठिकाणी सापडलेल्या मानवी जीवनाशी संबंधातील वस्तुंचे संकलन करून ठेवण्यासाठी वेगवेगळ्या कालखंडाशी संबंधित असलेली अशी संग्रहालये वस्तुंचे जतन करून ठेवण्यासाठी महत्त्वाचे ठरतात. तसेच काही ऐतिहासिक महत्वाच्या व्यक्तीच्या स्मरणार्थ ही वस्तुसंग्रहालये उभारलेली असतात.

2) कला वस्तुसंग्रहालय →
प्राचीन काळापासून ते मध्ययुगीन काळापर्यंत राज्य करणाऱ्या सत्ताधीशांनी आपल्या काळात मूर्तिकला, शिल्पकला व चित्रकलेचा विकास केलेला दिसून येतो. कलेच्या क्षेत्रातील काही उदाहरणे पाहिल्यास असामान्य स्वरूपाची प्रगती केल्याचे जाणवते. उदा., मथुरा, अजिंठा, नाशिक, बडोदा, नालंदा अशा अनेक ठिकाणी कलेचे जे प्राचीन अवशेष प्राप्त झालेले आहेत ते संग्रहालयात संकलन करून ठेवण्यात आलेले आहेत. या वस्तुंच्या आधारे कलेच्या क्षेत्रामध्ये भारतीय लोकांनी केलेल्या कला-कौशल्याचे माहिती मिळवणे शक्य झालेले आहे.

3) शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालय →
शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालयामध्ये Museum of Natural History, Museum of Exact / applied sciece, Technological Museums अशा प्रकारच्या वस्तु संग्रहालयाचा समावेश होतो. निसर्ग इतिहास वस्तुसंग्रहालयातुन मानव व पर्यावरणाचा ऐतिहासिक विकास अशा प्रकारे दाखविला जातो की, ज्यायोगे प्रेक्षकांमध्ये आपल्या पर्यावरणाबाबत उत्सुकता निर्माण होईल तसेच त्यांच्यात मानव पर्यावरणाच्या संवर्धनाबाबत आस्था निर्माण होईल यामध्ये आपले पर्यावरणातील विविधता, आपण व पर्यावरण संबंध, पर्यावरणासमोरील प्रश्न याबाबत माहिती दिली जाते.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

4) मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालय →
अलीकडे मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालयांचीही निर्मिती होऊ लागलेली आहे. यामध्ये आदिवासी जमातींच्या संस्कृतीचे प्रदर्शन घडविणाऱ्या वस्तु व स्थापत्य प्रकारांचा समावेश केला जातो. जसे त्यांची घरे, दैनंदिन वापराच्या वस्तु, उपजीविकेची साधने, पारंपारिक ज्ञानाची साधने, कला प्रकार, वाद्ये, उत्सवातील साधने देव देवक मुखवटे, शस्त्रास्त्रे इत्यादी. यामधुन आपल्याला आदिवासी संस्कृतीचे आणि तिच्या ऐतिहासिक व मानसिक नैसर्गिक पर्यावरणीय चौकटीमधुन समग्र व व्यापक आकलन होण्यास मदत मिळते.

5) ग्रामीण वस्तुसंग्रहालय →
ही वस्तुसंग्रहालये ग्रामीण भागातच निर्माण केली जातात ही एकतर गावामध्येच स्थिर असतात. अथवा फिरत्या स्वरुपातील असतात. त्याचप्रमाणे काही प्रासंगिक स्वरुपाची मेळाव्यासारखीसुद्धा असतात. यामध्ये स्थानिक लोकांच्या गरजा विचारात घेऊन त्यांच्यासाठी उपयुक्त असणाऱ्या आधुनिक शोधांचे, वैज्ञानिक प्रगतीचे प्रदर्शन करुन त्यांचे प्रबोधन केले जाते. उदा उदा., जंगल संवर्धन, रेशीम उत्पादन, मधुमक्षिका पालन, बागकाम इत्यादी. त्याचबरोबर अशा वस्तुसंग्रहालयांमधुन स्थानिक वस्तुंचाही समावेश केला जातो.

6) बाल वस्तुसंग्रहालय →
ज्या स्वरुपाच्या वस्तुसंग्रहालयातुन अशा प्रकारच्या वस्तु प्रदर्शित केल्या जातात किंवा विविध कार्यक्रम राबविले जातात, की ज्यामुळे मुलांना एक अनौपचारिक शिक्षण मिळुन जाते अशांना 'बाल वस्तुसंग्रहालये' असे म्हणतात. यामध्ये मुलांना वस्तुसंग्रह 'हाताळायला' दिला जातो. १८९९ मध्ये स्थापन झालेले 'ब्रुकलिन

...NAND COLLEGE KOLHAPUR 23RD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

चिल्ड्रन्स म्युझियम' हे जगातील पहिले बाल वस्तुसंग्रहालय होय. अमेरिकेतुन जगभर या बाल वस्तुसंग्रहालयाच्या संकल्पनेचा वेगात प्रसार झाला. यासाठी १९६२ मध्ये 'असोसिएशन ऑफ चिल्ड्रन्स म्युझियम' ही संस्था आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्थापन झालेली आहे.

7) बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालय →
बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालयामध्ये विविध आवडी नुसार वस्तुंचे व्यवस्थित वर्गीकरण करून विविध निकषांखाली विथिका (Galleries) निर्माण करून अशांचे प्रदर्शन केले जातात. अर्थातच या सर्व वस्तु ऐतिहासिक परिपेक्ष्यातुन मांडलेल्या असल्याने यांच्या विकासांच्या आपल्याला बोध होत असतो. बहुतेक राष्ट्रीय व प्रादेशिक स्वरूपाची वस्तुसंग्रहालये यामध्ये मोडतात. जसे नॅशनल म्युझियम नवी दिल्ली, इंडियन म्युझियम कोलकाता, सालारजंग म्युझियम हैद्राबाद, छत्रपती शिवाजी महाराज म्युझियम मुंबई, राजा केळकर वस्तुसंग्रहालय पुणे आणि सर्व राज्य पुरातत्त्वीय खात्यांच्या नियंत्रणाखाली असणारी राज्य वस्तुसंग्रहालये होय.

10/10

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

नाव :- कु. शंतनु कृष्णात आमाणे

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥
– शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

49435

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor: [signature]

Suppliment No. : 9/10

Roll No. :

Class :

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

1) वस्तुसंग्रहालयाची व्याख्या सांगून त्याचे प्रकार लिहा.

- प्रस्तावना :-

लोकशासनाप्रमाणेच लोकशिक्षण हि वस्तुसंग्रहालयाची जबाबदारी असल्याने वस्तुसंग्रहालयाची व्याप्ति प्रचंड प्रमाणावर वाढलेली दिसून येते. याचा परिणाम म्हणजे वस्तुसंग्रहालयाचे विविध प्रकार होय. अशा वस्तुसंग्रहालयाच्या विविध प्रकारावरूनच आपल्याला सर्वसाधारणतः प्रधान वस्तुसंग्रहालयाचे तीन निकारावरून विभागलेली दिसून येतात. कलात्मक, ऐतिहासिक आणि शास्त्रीय निकषावरच वस्तुसंग्रहालयाचे प्रकार पडतात.

- वस्तुसंग्रहालयाचे प्रकार :-

1) ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालय
2) कला वस्तुसंग्रहालय
3) शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालय
4) मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालय
5) ग्रामीण वस्तुसंग्रहालय
6) बाल वस्तुसंग्रहालय
7) बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालय.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

1] ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालय :- मानवी जीवनाला हजारो वर्षापासूनचा इतिहास आहे प्राचीन कालाप्रमाणेच मध्ययुगीन कालखंडात आधुनिक कालखंड या कालातील माहिती उत्खननाद्वारे इतिहास संशोधकांना प्राप्त झालेली आहे. महाराष्ट्रात व भारतात इतरहि ठिकाणी मध्ययुगीन व मराठा कालखंडात तील घटनांचा मागोवा घेण्यासाठी उत्खनन चालू आहे. अशा ठिकाणी सापडलेली मानवी जीवनाशी संबंधीतील वस्तुंचे संकलन करुन ठेवण्यासाठी वेगवेगळ्या कालखंडाशी संबंधीत असलेली अशी वस्तुसंग्रहालय वस्तुंची जतन करुन ठेवण्यासाठी महत्वाची ठरतात. तसेच काही ऐतिहासीक महत्वाच्या व्यक्तींच्या स्मरणार्थ अथवा वर्तमानकालीन थोर व्यक्तिंच्या खाजगी वस्तुंची संग्रहालये उभारलेली असतात. अशांना व्यक्तिविषयक संग्रहालये म्हणता येईल.

2] कला वस्तुसंग्रहालय :- प्राचीन काळापासून ते मध्ययुगीन काळापर्यंत राज्य करणाऱ्या सत्ताधीशांनी आपल्या काळात मूर्तिकला शिल्पकला व चित्रकलेचा विकास केल्याचे दिसून येतो. कलेच्या क्षेत्रातील काहि उदाहरणे प्राचीन सामान्य रुपाची माहिती प्रगती केल्याचे जाणते. उदा: मथुरा, आंबिवली, नाशिक, बडोदा, नालंदा अशा अनेक ठिकाणी कलेचे जे प्राचीन अवशेष प्राप्त झाले आहेत ते संग्रहालयात संकलन करुन ठेवण्यात आलेले आहेत. या वस्तुंच्या आधारे कलेच्या क्षेत्रांमध्ये भारतीय लोकांनी केलेल्या कला कौशल्याची माहिती मिळवणे शक्य झालेले आहे. कला वस्तुसंग्रहालयामध्ये भारतामधील नॅशनल गॅलरी ऑफ मॉडर्न आर्ट, दिल्ली, आशुतोष म्युझियम ऑफ इंडियन आर्ट, कोलकत्ता यांचा उल्लेख करावा लागेल.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

3] शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालय :- शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालयामध्ये Museum of Natural History, Museum of exact / applied science, Technological Museum. अशा प्रकारच्या वस्तुसंग्रहालयाचा समावेश होतो. निसर्ग इतिहास वस्तुसंग्रहालयातून व पर्यावरणाचा ऐतिहासीक विकास, अशा प्रकारे दाखवीला जातो की, प्रायोगि प्रेक्षकांमध्ये आपल्या पर्यावरणाबाबत उत्सुकता निर्माण होईल तसेच त्यांच्यात मानव पर्यावरणाच्या सहसंबंधाचे आकलन करुन घेण्याबाबत जागृती निर्माण होईल आणि त्यांच्या मनात पर्यावरणाच्या रक्षणाबाबत आस्था निर्माण होईल. यामध्ये आपल्या पर्यावरणातील विविधता आपण व पर्यावरण संबंध, पर्यावरणासमोरील प्रश्न याबाबत माहिती दिली जाते.

Scanned with OKEN Scanner

4] **मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालय :-** अलीकडे मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालयांची निर्मिती होऊ लागलेली आहे. यामध्ये आदिवासी जमातींच्या संस्कृतींचे प्रदर्शन घडविणाऱ्या वस्तु व स्थापत्य प्रकारांचा समावेश केला जातो. उदा. यांची घरे, दैनंदिन वापरांच्या वस्तु, उपजीविकेची साधने, पारंपारीक ज्ञानाची साधने, कला प्रकार, वाद्ये, उत्सवातील साधने देवक मुखवटे, दागिने इत्यादींमधून आपल्या आदिवासी संस्कृतीची आणि तिच्या विकासाचे, तिच्या ऐतिहासीक व मानसिक नैसर्गिक व पर्यावरणीय दृष्टीमधून समग्र व व्यापक आकलन होण्यास मदत मिळते. उदा: पुणे विद्यापीठ येथील मानवशास्त्रविषयक संग्रहालय, पुणे, भोपाळ येथील इंदीरा गांधी मानव संग्रहालय.

5] **ग्रामीण वस्तुसंग्रहालय :-** हि संग्रहालये ग्रामीण भागातच निर्माण केली जातात. हि एकतर गावामध्ये स्थिर असतात फिरत्या स्वरूपातील असतात. त्याचप्रमाणे काही प्रासंगिक स्वरूपाची मेळाव्यासारखीसुद्धा असतात. यामध्ये स्थानीक लोकांच्या गरजा विचारात घेऊन त्यांच्यासाठी उपयुक्त ठरणाऱ्या आधुनिक शोधांचे, वैज्ञानिक प्रगतीचे प्रदर्शन करून आणि त्याचे प्रबोधन केले जाते.

6] **बाल वस्तुसंग्रहालय :-** ज्या स्वरूपाच्या वस्तुसंग्रहालयातून अशा प्रकारच्या वस्तु प्रदर्शित केल्या जातात किंवा विविध कार्यक्रम राबविले जातात, की ज्यामुळे लोकांना एक अनौपचारिक शिक्षण मिळून जाते. अशांना 'बाल वस्तुसंग्रहालय' असे म्हणतात. यामध्ये मुलांना वस्तुसंग्रह हाताळायला ? दिला जातो. १८९९ मध्ये स्थापन झालेले 'ब्रुकलीन चिल्ड्रन्स म्युझियम' हे जगातील पहिले बाल वस्तुसंग्रहालय होय. अमेरिकेतून जगभर या बाल वस्तुसंग्रहालयाच्या संकल्पनेचा वेगाने प्रभाव झाला यासाठी १९६२ मध्ये 'असोसिएशन ऑफ चिल्ड्रन्स म्युझियम' हि संस्था आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्थापन झालेली आहे. भारतामधील बालभवन, नवी दिल्ली हे एक महत्वाचे बाल वस्तुसंग्रहालय आहे.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

7) बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालये :- बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालयामध्ये विविध आवडीनुसार वस्तुंचे प्रदर्शन केलेले असते. यामध्ये वस्तुंचा ढीग होऊ नये म्हणून अशा विविध वस्तुंचे व्यवस्थित वर्गीकरण करून निरनिराळ्या वीथीका (दालने/गॅलरी) निर्माण करून त्याचे प्रदर्शन केले जाते. अशीतच या सर्व वस्तु ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यातून मांडलेल्या असल्याने त्याच्या विकासाचा आपल्याला बोध होत असतो. बहुतेक राष्ट्रीय व प्रादेशिक स्वरूपाची वस्तुसंग्रहालये यामध्ये मोडतात जसे नॅशनल म्युझियम नवी दिल्ली, इंडियन म्युझियम, कोलकाता, सालारजंग म्युझियम हैद्राबाद छत्रपती शिवाजी महाराज म्युझियम मुंबई, राजा वस्तु संग्रहालय पुणे आणि सर्व राज्य पुरातत्वीय खात्यांच्या नियंत्रणाखाली असणारी राज्य वस्तुसंग्रहालये होय.

• वस्तुसंग्रहालय व्याख्या :-

1) राष्ट्राचा सांस्कृतिक ठेवा जतन करून ठेवण्याचे ठिकाण म्हणजे वस्तुसंग्रहालय होय.

2) जी संस्था आपल्या भावी पिढ्यांसाठी वस्तूंची जतन करून ठेवते माहिती देते व लोकांचे मनोरंजन करून शिक्षण देते अशा संस्थांना वस्तुसंग्रहालये म्हणतात.

3) समाजाला सेवा देणारी संस्था म्हणजे वस्तुसंग्रहालय म्हणतात.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

Name:- Vaishnavi Sarjerao Ulape.

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥
– शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

14747

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor: Kharle

Suppliment No. : 9

Roll No. :

Class – B.A. FY

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

9/10

1) वस्तुसंग्रहालयाची व्याख्या सांगून त्याचे प्रकार लिहा.

• <u>प्रस्तावना</u> :-

लोकरंजनाप्रमाणेच लोकप्रशिक्षण हि वस्तुसंग्रहालयाची जबाबदारी झाल्याने वस्तुसंग्रहालयाची व्याप्ती प्रचंड प्रमाणावर वाढलेली दिसून येते. याचा प्रत्यक्ष परिणाम म्हणजे वस्तुसंग्रहालयाचे विविध प्रकार होय. मात्र वस्तुसंग्रहालयाच्या विविध प्रकारावरून आपल्याला सर्वसाधारणतः जगात वस्तुसंग्रहालये तीन निकषावर विभागलेली दिसून येतात. कलात्मक, ऐतिहासिक आणि शास्त्रीय निकषावरच वस्तुसंग्रहालयाचे प्रकार पडतात.

• <u>वस्तुसंग्रहालयाचे प्रकार</u> :-

1) ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालय
2) कला वस्तुसंग्रहालय
3) शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालय
4) मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालय
5) ग्रामीण वस्तुसंग्रहालय
6) बाल वस्तुसंग्रहालय

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

ग) बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालय. 3

1) ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालय :-
मानवी जीवनाला हजारो ~~वर्षांपूर्वीचा~~ वर्षांपासूनचा
इतिहास आहे. प्राचीन काळाप्रमाणेच मध्ययुगीन कालखंड
आधुनिक कालखंड या काळातील माहिती उत्खननाद्वारे
इतिहास संशोधकाला प्राप्त झालेली आहे. महाराष्ट्रात व
भारतातील इतरही ठिकाणी मध्ययुगीन व मराठा कालखंडा-
तील घटनांचा मागोवा घेण्यासाठी उत्खनन चालू आहे.
अशा ठिकाणी सापडलेल्या मानवी जीवनाशी संबंधातील
वस्तूंचे संकलन करून ठेवण्यासाठी वेगवेगळ्या
कालखंडाशी संबंधित असलेली अशी संग्रहालये वस्तूंचे
जतन करून ठेवण्यासाठी महत्त्वाची ठरतात. तसेच काही
ऐतिहासिक महत्त्वाच्या व्यक्तींच्या स्मरणार्थ अथवा
वर्तमानकालीन थोर व्यक्तींच्या खाजगी वस्तूंची संग्रहालये 4
उभारलेली असतात. अशांना व्यक्तिविषयक संग्रहालये
म्हणता येतील.

2) कला वस्तुसंग्रहालय :-
प्राचीन काळापासून ते मध्ययुगीन काळापर्यंत राज्य
करणाऱ्या सत्ताधीशांनी आपल्या काळात मूर्तिकला, शिल्पकला
व चित्रकलेचा विकास केलेला दिसून येतो. कलेच्या क्षेत्रातील
काही उदाहरणे पाहिल्यास असामान्य स्वरूपाची प्रगती
केल्याचे जाणवते. उदा. मथुरा, अजिंठा, नाशिक, बडोदा, नालंदा
अशा अनेक ठिकाणी कलेचे जे प्राचीन अवशेष प्राप्त झाले
आहेत ते संग्रहालयात संकलन करून ठेवण्यात आलेले
आहेत. या वस्तूंच्या आधारे कलेच्या क्षेत्रामध्ये भारतीय
लोकांनी केलेल्या कला कौशल्याची माहिती मिळवणे शक्य 5
झालेले आहे. कला वस्तुसंग्रहालयांमध्ये भारतातील
नॅशनल गॅलरी ऑफ मॉडर्न आर्ट दिल्ली, आशुतोष म्युझियम
ऑफ इंडियन आर्ट, कोलकत्ता यांचा उल्लेख करावा लागेल.

...ND COLLEGE KOL... ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

3) शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालय:-

शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालयामध्ये Museum of Natural History, Museum of exact/applied Science, Technological Museum) अशा प्रकारच्या वस्तु संग्रहालयांचा समावेश होतो. निसर्ग इतिहास वस्तुसंग्रहालयातून व पर्यावरणाचा ऐतिहासिक विकास अशा प्रकारे दाखविला जातो की, ज्यायोगे प्रेक्षकांमध्ये आपल्या पर्यावरणाबाबत उत्सुकता निर्माण होईल तसेच त्यातून मानव पर्यावरणाच्या सहसंबंधाचे आकलन करून घेण्याबाबत जागृती निर्माण होईल आणि त्यांच्या मनात पर्यावरणाच्या संवर्धनाबाबत आस्था निर्माण होईल. यामध्ये आपल्या पर्यावरणातील विविधता, आपण व पर्यावरण संबंध, पर्यावरणासमोरील प्रश्न याबाबत माहिती दिली जाते. थोडक्यात यातून 'संस्कृती व प्रकृती' यांचा सहसंबंध अभ्यासला जातो.

4) मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालय:-

अलीकडे मानवशास्त्रविषयक वस्तुसंग्रहालयांचीही निर्मिती होऊ लागलेली आहे. यामध्ये आदिवासी जमातींच्या संस्कृतीचे प्रदर्शन घडविणाऱ्या वस्तू व स्थापत्य प्रकारांचा समावेश केला जातो. असे त्यांची घरे, दैनंदिन वापरातल्या वस्तू, उपजीविकेची साधने, पारंपारिक शिकारीची साधने, कला प्रकार, वाद्ये, उत्सवातील साधने, देवक, मुखवटे, शस्त्रास्त्रे इत्यादी. यामधून आपल्याला आदिवासी संस्कृतीचे आणि तिच्या विकासाचे, तिच्या ऐतिहासिक व मानसिक, नैसर्गिक पर्यावरणीय चौकटीमधून समग्र व व्यापक आकलन होण्यास मदत मिळते. उदा. पुणे विद्यापीठ येथील मानवशास्त्रविषयक संग्रहालय, पुणे, भोपाळ येथील इंदिरा गांधी मानव संग्रहालय.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR
ESTD
JUNE
1964
(Empowered Autonomous)

5) ग्रामीण वस्तुसंग्रहालय:-

हि वस्तुसंग्रहालये ग्रामीण भागातच निर्माण केलेली असतात. हि प्रकार गावामध्येच स्थिर असतात अथवा फिरत्या स्वरूपातील असतात. त्याचप्रमाणे काही प्रासंगिक स्वरूपाची

Scanned with OKEN Scanner

मेळाव्यासारखीसुद्धा असतात. यामध्ये स्थानिक लोकांच्या गरजा विचारात घेऊन त्यांच्यासाठी उपयुक्त असणाऱ्या आधुनिक शोधांचे, वैज्ञानिक प्रगतीचे प्रदर्शन करून त्यांचे प्रबोधन केले जाते.

६) बाल वस्तुसंग्रहालय:-
ज्या स्वरूपाच्या वस्तूसंग्रहालयातून अशा प्रकारच्या वस्तू प्रदर्शित केल्या जातात किंवा विविध कार्यक्रम राबविले जातात, की ज्यामुळे मुलांना एक अनौपचारिक शिक्षण मिळून जाते अशांना 'बाल वस्तुसंग्रहालय' असे म्हणतात. यामध्ये मुलांना वस्तुसंग्रह 'हाताळायला' दिला जातो. १८९९ मध्ये स्थापन झालेले 'ब्रुकलिन चिल्ड्रन म्युझियम' हे जगातील पहिले बाल वस्तुसंग्रहालय होय. अमेरिकेतून जगभर या बाल वस्तुसंग्रहालयाच्या संकल्पनेचा वेगात प्रसार झाला. यासाठी १९६२ मध्ये 'असोसिएशन ऑफ चिल्ड्रन म्युझियम्स' ही संस्था आंतरराष्ट्रीय स्तरावर स्थापन झालेली आहे. भारतामधील बालभवन, नवी दिल्ली हे एक महत्त्वाचे बाल वस्तुसंग्रहालय आहे.

७) बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालये:-
बहुविध उपयोगी वस्तुसंग्रहालयामध्ये विविध आवडीनुसार वस्तूंचे प्रदर्शन केलेले असते. यामध्ये वस्तूंचा बोध होऊ नये म्हणून अशा विविध वस्तूंचे व्यवस्थित वर्गीकरण करून निकषासाठी विशिष्ट (Galleries) निर्माण करून त्यांचे प्रदर्शन केले जाते. आधीच्या सर्व वस्तू ऐतिहासिक परिप्रेक्ष्यातून मांडलेल्या असल्याने त्यांच्या विकासाचा आपल्याला बोध होत असतो. बहुतेक राष्ट्रीय किंवा प्रादेशिक स्वरूपाची वस्तुसंग्रहालये यामध्ये मोडतात. नॅशनल म्युझियम नवी दिल्ली, इंडियन म्युझियम कोलकाता, सालारजंग म्युझियम हैद्राबाद, छत्रपती शिवाजी महाराज म्युझियम मुंबई, राजा वस्तु संग्रहालय पुणे आणि इतर राज्य पुरातत्त्वीय

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 Empowered Autonomous

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥
– शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

14748

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor	

Suppliment No. :

Roll No. :

Class :

Subject :

Test / Tutorial No. :

Div. :

राष्ट्राच्या नियंत्रणाखाली असणारी राज्य वस्तुसंग्रहालये होय.

- वस्तुसंग्रहालय व्याख्या :-

1) राष्ट्राचा सांस्कृतिक ठेवा, जतन करून ठेवण्याचे ठिकाण म्हणजे वस्तुसंग्रहालय होय.

2) जी संस्था आपल्या भावी पिढ्यांसाठी वस्तूंही जतन करून ठेवते, माहिती देते. व लोकांचे मनोरंजन करून शिक्षण देते अशा संस्थाला वस्तुसंग्रहालय म्हणतात.

3) समाजाला ~~[illegible]~~ सेवा देणारी संस्था म्हणजे वस्तुसंग्रहालय म्हणतात.

9/10

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

Name - Om Suresh Jadhav

॥ ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यांसाठी शिक्षण प्रसार ॥
– शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे

26580

Shri Swami Vivekanand Shikshan Sanstha Kolhapur's

VIVEKANAND COLLEGE, KOLHAPUR (AUTONOMOUS)

SUPPLIMENT

Signature of Supervisor	[signature]
Suppliment No. :	
Roll No. :	
Class : B.A. – I	
Subject : History - VSC	
Test / Tutorial No. :	
Div. :	

8/10

प्रश्न वस्तुसंग्रहालयाची व्याख्या सांगून त्याचे प्रकार लिहा.

→ वस्तुसंग्रहालयाची व्याख्या - भारतीय संस्कृती कोशामध्ये "नानाविध वस्तुंचा संग्रह जिथे व्यवस्थितपणे ठेवलेला असतो अशा स्थानाला संग्रहालय किंवा वस्तुसंग्रहालय म्हणतात" अशी संग्रहालयाची व्याख्या केली जाते. 'International Council of Museums' (ICOM) या संस्थेने, संग्रहालयाची व्याख्या संशोधन, संघटन, प्रशासन व प्रदर्शन या घटकांना केंद्रस्थान केलेली आहे. ती अशी, "A museum is permdnent establishment, ddmistered in the general interest for the purpose of preseving, studying, enhancing to the public for its objects and specimens of cultural valye, artistice, historical, scientific, and technological collections, batanical, and zoological gardenes and aqurinte"

"मानवी जीवनाच्या भूत, वर्तमान आणि भावी काळातील सर्व व्यवहारासंबंधी वस्तुंचे [illegible] शास्त्रीय संग्रहण करून मनोरंजन व ज्ञान या साधनांनी [illegible] प्रगतीचा क्रम

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner

रुदावण्यास मदत करणारी संस्था म्हणजे संग्रहालय" अशी व्याख्या श.म. केतकर यांच्या 'संग्रहालय परिचय' या ग्रंथात आढळते. या संदर्भात 'युनेस्को' ने संग्रहालयाची व्याख्या खाली प्रमाणे केलेली आहे व ती सर्वमान्य ठरलेली आहे. "सर्वसामान्यांचे हित संरक्षणासाठी, अभ्यासासाठी व्या अनेक साधनांचा वापर केला जातो. आणि विशेषत: जनतेच्या आनंदासाठी जी वस्तू आणि विशेषत: जनतेच्या आनंदासाठी जी वास्तू असते त्याला वस्तुसंग्रहालय म्हणतात." अशा वस्तुसंग्रहालयात सांस्कृतिक मुल्ये, कलात्मक वस्तू, ऐतिहासिक, शास्त्रीय, तांत्रिक बाबींचा प्रदर्शन केले जाते.

भारतातील वस्तुसंग्रहालयाचे प्रकार - भारतामध्ये अनेक प्रकारची संग्रहालये पहावयास मिळतात. या संग्रहालयाचे विशिष्ठ तत्वा-नुसार वर्गीकरण केले जाते. यामध्ये

अ] वस्तूना प्राधान्य देऊन केलेले वर्गीकरण.

ब] निर्मितीचा उद्देश लक्षात घेऊन केलेले वर्गीकरण.

अशा प्रकार संग्रहालयातील संग्रहीत वस्तू व संग्रहालय उभारणीचा उद्देश या आधारावर संग्रहालयाचे खालील प्रकार दिसून येतात.

अ] ऐतिहासिक वस्तुसंग्रहालये - प्रतिकृती, नकाशे, निवासस्थाने, प्राचीन इमारतीच्या प्रतीकृती, चित्र, ऐतिहासिक चिन्हे या माध्यमाद्वारे इतिहास विषयक चित्रण उभे केले जाते. याशिवाय पुरातत्वीय स्थळे, ऐतिहासिक स्मारके, युद्धभूमी आणि व्यक्ती यांच्या आठवणी म्हणून या संग्रहालयाची उभारणी केली जाते.

१] नॅशनल हेरीटेज प्रिझर्वेशन सोसायटी म्युझियम, बुंदी, राज्यस्थान

२] नॅचरल हिस्ट्री म्युझियम, त्रिवेंद्रम, केरळ.

३] नॅचरल हिस्ट्री म्युझियम, दार्जिलिंग, प. बंगाल.

COLLEGE ESTD JUNE 1964 (Empowered Autonomous)

ब] पुरातत्व वस्तुसंग्रहालये - १९०४ साली सारनाथ या ठिकाणी उत्खनन स्थान संग्रहालय स्थापन करण्यात आले. त्यानंतर मोहोंजो - दडो, हडप्पा, तक्षशिला या ठिकाणी सर जॉन मार्शल यांचा प्रयत्नामुळे संग्रहालये उभारण्यात आली. सारनाथ या ठिकाणचे उत्खनन स्थान संग्रहालय हे भारतातील पहिले संग्रहालय होय. अशा प्रकारची अनेक संग्रहालये भारतात निर्माण झाली.

१] आर्किऑलॉजिकल म्युझियम, रेड फोर्ट, दिल्ली
२] हरियाणा प्रांतिय पुरातत्व संग्रहालय, गुरुकुल झज्जर, हरयाणा
३] आर्किऑलॉजिकल म्युझियम, अंबर, राजस्थान
४] आर्किऑलॉजिकल म्युझियम, झालवार, राजस्थान
५] म्युझियम ऑफ अँटिक्विटिज, जामनगर, गुजरात

क] कला वस्तुसंग्रहालये - कला वस्तुसंग्रहालयात चित्रकला, मूर्तिकला, नाणीकला, औद्योगिक कला आणि आदिवासी कलांचा समावेश होतो. तसेच अशाप्रकारचा संग्रहाल प्राचीन पुरातत्वीय कला अवशेष आणि लोककलांचा समावेश होतो. अशा प्रकारे संग्रहालये भारताच्या सर्व राज्यात पहावयास मिळतात.

१] डोग्रा आर्ट गॅलरी, जम्मू
२] क्राफ्ट म्युझियम, थापर हाऊस, न्यु दिल्ली
३] नॅशनल गॅलरी गॅलरी ऑफ आर्ट, न्यु दिल्ली
४] कला अकादमी, पणजी, गोवा,
५] भारत कला भवन, वाराणसी
६] श्री भवानी चित्र संग्रहालय, औंध., महाराष्ट्र

ड] औद्योगिक वस्तुसंग्रहालये - शास्त्रीय वस्तुसंग्रहालयामध्ये शास्त्रीय क्षेत्रात आलेली प्रगती दर्शवितात. त्या शास्त्रीय शोधाचे प्रत्यक्ष व्यवहारामध्ये जे रूपांतर होते त्याला 'Application of science' असे म्हणतात.

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR (Empowered Autonomous) ESTD JUNE 1964

Scanned with OKEN Scanner

१] परमनंट एक्झिबिशन ऑफ बिल्डिंग मैटेरियल, निरमनभवन, न्यु दिल्ली.
२] टाटा संग्रहालय, पुणे, महाराष्ट्र
३] सेंट्रल इंडस्ट्रियल म्युझियम, मद्रास, तामिळनाडू
४] कॉटेज इंडस्ट्रीज म्युझियम, गुवाहाटी, आसाम

२] मंदिर व किल्ला वस्तुसंग्रहालये :- मंदिरे किंवा किल्ला स्थापत्य इतिहासाविषयी यथार्थ दर्शन घडवते. मंदिरे, चर्च, मठ, आश्रम व किल्ले इत्यादी ठिकाणी धार्मिक वस्तु ठेवलेल्या असतात. भारतातील पहिले मंदिर संग्रहालय तंजावर येथील बृहदीश्वर मंदिरातील 'राजराजा संग्रहालय' या नावाने स्थापन झाले. या-प्रमाणे श्रीरंग मंदिरातील संग्रहालय, मदुराई येथील मीनाक्षी-सुंदरेश्वर मंदिरातील संग्रहालय ही विशेष उल्लेखनीय आहे.
१] सेंट्रल शीख म्युझियम, अमृतसर, पंजाब.
२] बिर्ला म्युझियम, बिर्ला टेंपल, भोपाळ, मध्यप्रदेश.
३] दिगंबर जैन म्युझियम, संगीर, मध्यप्रदेश
४] श्री. मिनाक्षी सुंदरेश्वर टेंपल म्युझियम, मदुराई तामिळनाडू
५] श्री. वेंकटेश्वर म्युझियम, तिरुपती, आंध्रप्रदेश

8/10

VIVEKANAND COLLEGE KOLHAPUR
ESTD JUNE 1964
(Empowered Autonomous)

Scanned with OKEN Scanner